

ብመሠረቱ ብታሪኩን ብዛንታኡን ካብ ማእኸል ትግራይ ናብቱ ሎሚ ዝርከበሉ ከባቢታት ዝፈለሰ ኣካል ትግራዊ ሕብረተሰብ ኢዩ። ማለት፡- ወገናቱ ካብ ዝኾነ ሕዝቢ ዓጋመ ዘይፍለ፡ ዘርኢ ኣኩራማዊ እንድርያስ ኮይኑ ናብ ፅራዕ፡ ካብ ፅራዕ ናብ ዓጋመ፡ ካብ ዓጋመ ናብ'ዙ ሀዚ ዝርከበሉ ዘሎ "ዓዲ ኢሮብ" እናተብሃለ ዝጽዋዕ ዘሎ ዓዲ ዝፈለሰ፡ ምስ ሰፊሕ ሕዝቢ ዓጋመን ትግራይን ብዘርእን ብደምን ብባህልን ብስነልዕናን ዝተኣሳሰረ ድኣ እምበር ተነጺሉ ምስ ካልእ ወገን ዝተጋጋዝ ሕዝቢ ከምዘይኮነ ጉሉ ክፈልጦ ይግባእ።

ከማኡ'ውን ሎሚ ካብቱ ዝሰፈረሉ ከባቢ ዝወረሶ ቋንቋ-ሳሆ⁴ ዝዛረብ ብምዃኑ "ሳሆ" ከም ናይዙ ሕዝቢ መፈለጥታ ስም ገይርካ ምውሳድ ትክክል ከምዘይኮነ ዝኣምን ሕዝቢ ኢዩ። ምክንያቱ ሳሆ ብዝተፈላለየ ናይ ኣዘራርባ ሜላ (dialect) ብዝተፈላለዩ ሕብረተሰባት ዝዛረብ ቋንቋ ኢዩ'ምበር ናይ ሕዝቢ ኢሮብ መጻውዒ ስም ኣይኮነን። "ነገደ ሳሆ" ዝበሃል ከም እኒ ዓሳዉርታን ቶሩዓን ብርእሱ ዝጽዋዕ ኮይኑ ኣብ ምሥራቃዊ ወሰናስን ኢትዮጵያን ኤርትራን ካብ ኣረር ክሳዕ ምጽዋዕ ኣብ ዘሎ ከባቢ እንካብ ዝነብር ሕዝቢ⁵ ኣደ ኢዩ። ከም እኒ

⁴ ሕዝቢ ኢሮብ፡ ከምቶም ኣብ ኢትዮጵያን ኤርትራን ዝርከቡ ሴማውያን ወገናቱ (ተጋሩ፡ ኣምሓራ፡ ትግራይ፡ ጉራጌ፡ ሓራሬ) ታሪካዊ መሠረት ዓለቱ ሴማዊ (ካብ ሴም ወዲ ኖኅ) ኢዩ። ቋንቋኡ ግን ብፍልጠት ኣብ ዝሰፈረሉ ከባቢ እንካብ ዝጸንሕዎ ካያይታን ደብሪ መላን ሓዞን ዝተላበሶ ቋንቋ ሳሆ ኢዩ። ብዙጋት ጸሓፍቲ-ታሪክ ከምዝብልዎ ከዓ ቋንቋ ሳሆ ከም ቋንቋታት ሶማል ኣፋር ኣሮሞ ኣገው በጃ ከምባታን ኮንሶን ኩሻዊ ቋንቋ ኢዩ። ንኣብነት፡-

Donald N. Levine, Greater Ethiopia : The Evolution of a Multiethnic Society, University of Chicago Press, Chicago, 1974, ገጽ 34 ርእ።
Edward Ullendorff, The Ethiopians : An Introduction to Country and People, 3rd Edition, Oxford University Press, London, 1973, p.38.
George A. Lipsky, et al, Ethiopia : Its People, Its Society, Its Culture, Hraf Press, New Haven, 1962, p.40.

⁵ ኢትዮጵያ፡ ከግርማ ዘውዴ፡ ንግድ ማተሚያ ቤት፡ ኣዲስ ኣበባ፡ 1985/1988 ዓ.ም.፡ ገጽ 15።
I.M.Lewis, Peoples of the Horn of Africa : Somali, Afar and Saho, Lowe & Brydone Ltd., London 1969, pp.174-176.

⁵ የኢትዮጵያ ሕዝብ ታሪክ፡ ከኣለቃ ታየ፡ ሰንትራል ማተሚያ ቤት፡ ኣዲስ ኣበባ፡ ፲፱፻፹፩ ዓ.ም.፡ ገጽ 75 ርእ።

ኣፋርን ሶማልን ሕዝብታት ከዓ ኩሻዊ ዘርኢ ኢዩ ዝብሉ ናይ ታሪክ ጸሓፍቲ ኣለዉ።

ኣብ'ዙ ጽሑፍ'ዙይ፡ ዘይተስተኻከለ ብጌጋ ዝሠፈረ ወይ ከዓ ክጥቀስ እናተገብአ ከይተጠቐሰ ዝተኣልፈ ኣሳብ ወይ ስም (ወለዶ) እንተተረኽበ፡ ኮነ ቢልካ ዝተገብረ ዘይኮነስ፡ ኣብ ከምዙይ ዝዓይነቱ ኣዲር መበገሲ-ጽሑፍ ጉሉ ነገር ክጠቓለል ስለ ዘይከኣል ከም ምዃኑ ጉሉ ኣንባቢ ክርደኣለይ ኣተኣሳሰብ።

ኣጠቓቕማ-ፊደላት ዝምልከት መብራህርሂ

ኣብ ሕብረተሰብ ኢሮብ ኣብ ዝዛረብ ሳሆ፡ ብ'ዙ ቋንቋ ፊደል ዘይተቐረፀሎም ግን ብ'ቶም ተቐራራብነት ዘለዎም ናይ ትግርኛ ቋንቋ ፊደላት ገይርካ እትጥቀመሎም ናይ ቃላት ይኹን ናይ ኣስማት ድምፅታት ኣለዉ። ብፍላይ፡- "ለ" "ረ" "ደ"። እዞም ፊደላት መልካስ ኣብ ትንሓግን ስንን ኣላሕሊሕና ወይ ኣጥቢቕና ብምጽጋዕን ንደጋር ብምዕፃፍን እነድምዖም ኢዮም። ስለ'ዙይ ንከማኡ ዓይነት ፍሉይ ናይ ሳሆኛ ድምዒ መለለዩ ምእንቲ ክኸውን ኣብዙ ጽሑፍ'ዙይ ከምዝስዕብ ገይረ ተጠቂመሉ ኣሎኹ፡-

ሀ/ ኣብ ቋንቋ ሳሆ "ለ" ዝድመፅ መልካስ ኣብ መራኽቢ ትንሓግን ስንን ኣንኪእኻ ብምዃኑ ብመሠረቱ ናብ ናይ ትግርኛ "ለ" ዝቀራረብ ድምዒ ኢዩ ዘለዎ፤ እንተኾነ ግን ኣብ ትግርኛ ኣብ ትንሓግ ጥራሕ እንክኾን ኣብ ቋንቋ ሳሆ ግን ኣብ ማእኸል ትንሓግን ስንን ብምዃኑ ኣብ'ቱ ድምዒ ዝተወሰነ ፍልልይ ኣሎ። ስለ'ዙይ ኣብ'ዙ ጽሑፍ ኣብ ርእሲ "ለ" ኣደ ነጥቢ ብምግባር ብ "ሰ" ተጽሒፉ ኣሎ። ንኣብነት፡-

- ሳዓሳ፡ ሰሰዕ፡ ሰምሰም፡
- ሳማይ፡ ሰፋ፡ ሰቱ፡
- ወልዱ፡ ወዘተ.

ለ/ ጫፍ መልካስ ንላዕሊ ብምዕፃፍ ከይጠበቐ ትንሓግ ብምትንካፍ ንጹር ናይ "ረ" ዘይኮነ ግን ኣብ መንጎ "ረ"ን "ደ"ን ኮይኑ ናብ ናይ "ደ" ዝቀራረብ ድምዒ ዘለዎ ፊደል ኣብ ርእሱ እዙ "ሰ" ምልክት ብምውሳኽ ብ "ደ" ተጽሒፉ ኣሎ።

⁶ Donald N. Levine, op.cit., ገጽ 30፡ 37 ርእ።